

Nieuwtjes over de geschiedenis van Lochem (2)

André Reincke

Over de Hof te Lochem is al veel nagedacht en gespeculeerd maar in feite is er heel weinig van bekend.

I. Wat de literatuur erover zegt

De hof, stichting en plaats

Dr.A.J.van der Ven geeft in zijn inleiding tot het Oud-Archief der Gemeente Lochem aan wat men in het kader van de stadsrechtverlening onder deze hof dient te verstaan:

Den 9den Juli 1233 verleende Otto, graaf van Zutphen, aan zijne "villa in Locheym" dezelfde vrijheid als Emmerik en Gent (in de Overbetuwe) reeds hadden. Onder "villa" moet men verstaan het gebied, waarin een hof (curtis, curia) gelegen was, welke hof als het belangrijkste goed binnen dat gebied valt te beschouwen. Ook te Lochem bevond zich zoo 'n hof, die hier; oorspronkelijk met de geheele villa, tot het domein van den graaf van Zutphen behoorde.

Over de plaatsaanduiding zegt hij nog:

Deze hof, die binnen de latere stadsvrijheid gelegen was, werd in 1537 nog bewoond, (door de wed. Derk van Keppel), maar verdere plaatsaanduiding ontbreekt, zoodat de juiste ligging niet meer kan worden nagegaan.

Dr. L.S.Meihuizen geeft in zijn boek "De Rekening betreffende het Graafschap Gelre 1294/1295" een overzicht van de inkomsten (en uitgaven) uit het schoutambt Lochem. Dit is de oudst overgeleverde rekening waarin de exploitatie van de hof zichtbaar wordt.

Ellen Palmboom geeft in het boek Over Stad en Scholtambt Lochem, mede aan de hand van deze rekening, het volgende commentaar op de hof: *De vestiging van de hof te Lochem is niet precies te dateren. Hij wordt voor het eerst vermeld in de rekening van de graaf uit*

1294/1295. Door de vorming van de stad is er dan ter plekke al veel veranderd. Een aantal elementen waaruit de hof vóór de stadsstichting bestaan moet hebben zijn nog wel terug te vinden. Zo lag er op de Hoge Enk een groot stuk akkerland dat tot de hof behoorde. Helaas kennen we niet de oppervlakte maar alleen de opbrengst aan pacht. In 1294/1295 werd de hof samen met de wind-en watermolens te Lochem verpacht voor 130 molder rogge per jaar. Een eeuw later was de pachtprijs voor alleen de hof 70 molder rogge (ca 8750 liter). Dit is een vrij hoog bedrag vergeleken met de pachten die we uit 1294/1295 van andere grafelijke hoven kennen (volgen enkele voorbeelden). Zij trekt daaruit de conclusie dat de hof te Lochem zeker een van de grotere hoven van de hertog was.

Over de functie van de hof te Lochem zegt zij nog het volgende:

Eind 13^e eeuw vielen al bijna alle horige goederen van de graaf in de huidige gemeente Lochem en te Ruurlo onder deze hof. De leveringen waartoe de erven verplicht waren konden nogal variëren.

Soms betaalde men slechts een tijns, in andere gevallen is er sprake van leveringen in natura. Die werden aan het eind van de 13^e eeuw al in geld voldaan, maar de oorspronkelijke leveringen werden nog altijd opgesomd. De meeste erven betaalden 1 molder rogge (ca 125 liter) en 1 varken of de helft daarvan. Deze goederen moesten afgeleverd worden in de hof te Lochem. Binnen de stad lag nog in de 16^e eeuw een huis dat aangeduid werd met "hof". De horigen van de hof te Lochem vielen onder een hofrecht dat vrijwel gelijk was aan dat van Zutphen. De hof te Lochem bestond dus waarschijnlijk uit een

grote boerderij met bouwlanden op de enk en weilanden langs de Berkel.

Fokkelien von Meyenfeldt tenslotte is in het tijdschrift Scholtampt van Lochem van april 2000 van mening dat de kleine kaart van Jacob van Deventer uit ca 1560 uitsluitend geeft over de plaats waar de hof heeft gestaan. Het op deze kaart ingetekende gebouw in de noord-oost hoek van de stad, dicht bij de Molenpoort, zou de hof van Lochem moeten zijn omdat op deze kaart alleen de belangrijkste gebouwen zijn weergegeven en dit gebouw bovendien is voorzien van een leien dak en dat zou in die tijd het belang ervan nog eens benadrukken.

II. Eigen bevindingen

Vermelding van de hof

Eigenlijk was ik op zoek naar de bouwgeschiedenis van het pand Bierstraat 2 (nu genoemd Raadhuis) in de Rekeningen van de rentmeesters der domeinen van Zutphen 1549-1795 (Gelders archief Arnhem), toen ik ineens een passage over de hof te Lochem tegenkwam.

Aangezien de tekst die ik voor me had zeventiende-eeuws was, en (dus) moeilijk leesbaar, vroeg ik een soortgelijke rekening aan, maar dan wat jonger.

De rekening van 1711-1712 bijvoorbeeld bleek na enige moeizame vergelijking, onder "Ander ontfanck van de domeinen onder Lochem", precies dezelfde tekst te bevatten als de zeventiende-eeuwse, welke ik hieronder zal weergeven:

"En is toe weeten dat op desen hof een old vervallen huis heeft gestaan met riet gedekt, waeron-

der alle hofhorige goederen en luiden sorterende gehoren, en die hofregten en verhoringen plegen gehouden te worden, uit welken hof naar vermeldinge van de olde registeren den Furst jaarlijks plag te hebben vier Heerenponden en nu gebruikt bij de erfgenamen van sal. Adolph van Keppel die in lange jaren daarvan niet betaalt en hebben”.

Grappig dat zo'n stukje concrete tekst over de hof in een goed toegankelijk deel van het archief niet eerder is opgemerkt.

Naderhand ben ik nog nagegaan over welke periode de rentmeestersrekeningen diezelfde tekst lieten zien. Hieruit bleek dat dit over de volledige periode van 1549-1795 het geval was, alleen met een klein verschil in de eerste jaren.

De rekening van 1549/1550 bijv. zegt “*Ende is te weeten dat dese hoff metten huys binnen der stad Lochem*” enz.

Hieruit blijkt dat het huis toen nog niet vervallen was en, zoals v.d.Ven meent, binnen de stad was gelegen.

Betekenis van de tekst

Wat kunnen we nu uit dit stukje tekst leren, maar ook, welke vragen roept het op haar beurt weer op? Dat men de tekst alle jaren herhaald heeft kan denk ik twee redenen hebben:

a. Men heeft de historische situatie op de hof in herinnering willen houden; dit blijkt bijvoorbeeld uit de woorden “en is toe weeten”.

b. Men wilde de vordering op de erven Adolph van Keppel blijven memoreren.

Het is wel vreemd dat men deze vordering nooit heeft kunnen innen, of was zij misschien niet zo gemakkelijk hard te maken.

Ook kan men zich afvragen waarvoor de vier Heerenponden nu precies in rekening werden gebracht; was dat voor de bewoning van het (vervallen) huis? Maar lang na 1549 zal het huis er wel niet meer bestaan hebben en de horigen zullen hun tijns of pacht al wel uitsluitend in geld en recht-

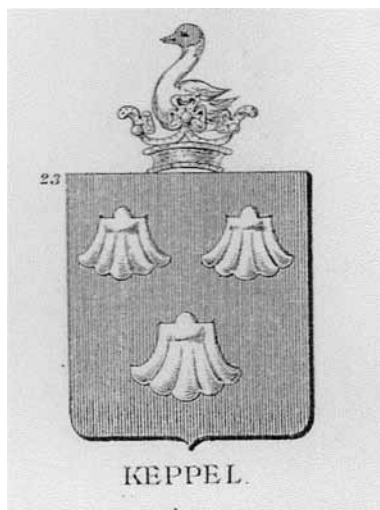
streeks aan de rentmeester hebben betaald. Dan nam die vordering dus vermoedelijk na dat jaar ook niet veel meer toe.

Wie was Adolph van Keppel?

Ik vermoed dat dit een zoon was van scholtis Derk van Keppel (zie lit.v.d.Ven) waarover ik in het Oud Archief Zutphen de volgende brieven vond:

Regest 3764 dd. 5-2 1538 de stad Lochem aan de stad Zutphen

Verzoek namens de weduwe van Dirick van Keppel om informatie of de haar afgenomen bezittingen haar weer toegewezen zullen worden en of haar zoon die uitgeweken is, kan terugkomen; op de landdag te Nijmegen zou dienaangaande een besluit genomen zijn.

Het wapen van de familie Van Keppel.

Regest 3977a dd.nov.1539 de stad Zutphen aan drost Sweder van Voorst

Verzoek om haar burgeres Grete, wed. van Deryck van Keppel in het bezit te laten van haar op Henryk van Keppel verwonnen goed.

Regest 3997 dd. Apr.1540 de stad Zutphen aan de Hertog

Toezending van een request van Grete, weduwe van Deryck van Keppel, burgeres van Zutphen, betreffende zeker verwin op Henryk van Keppel, met verzoek daarop gunstig te beslissen.

Het lijkt erop dat de zoon in regest 3764 onze gezochte Adolph is omdat er nog een regest no 3859 dd. 9-4-1539 is waarin Adolph van Keppel aan de stad Zutphen zijn beklag doet omdat hij nog geen

uitsluitel heeft gekregen inzake het schoutambt (van Lochem) dat Johan van Keppel hem betwist en dat hem volgens uitspraak van de landdag te Zutphen na overleg met de raden van de hertog vanwege het stadsbestuur zou toekomen.

Weliswaar werd Johan van Keppel (van Ampsen) in 1524 tot scholtis van Lochem benoemd, maar in dat jaar is denk ik Derk van Keppel gestorven en zijn zoon Adolph was wellicht nog te jong om hem op te volgen maar eiste dit ambt in 1539 alsnog op.

De benoeming van Adolph heeft inderdaad in 1539 plaatsgevonden. Waarom de weduwe van Derk van Keppel met haar kinderen in 1537 uit haar huis was verjaagd en naar Zutphen is gevlucht heb ik nog niet kunnen achterhalen.

Huis met rieten dak

Het huis heeft volgens de tekst een rieten dak; dit is toch wel aardig om te weten en dus zal het wel, zoals Ellen Palmboom zegt, een (grote) boerderij zijn geweest, en niet zoals Fokkelien von Meyenfeldt dacht, een voornaam huis met een leien dak.

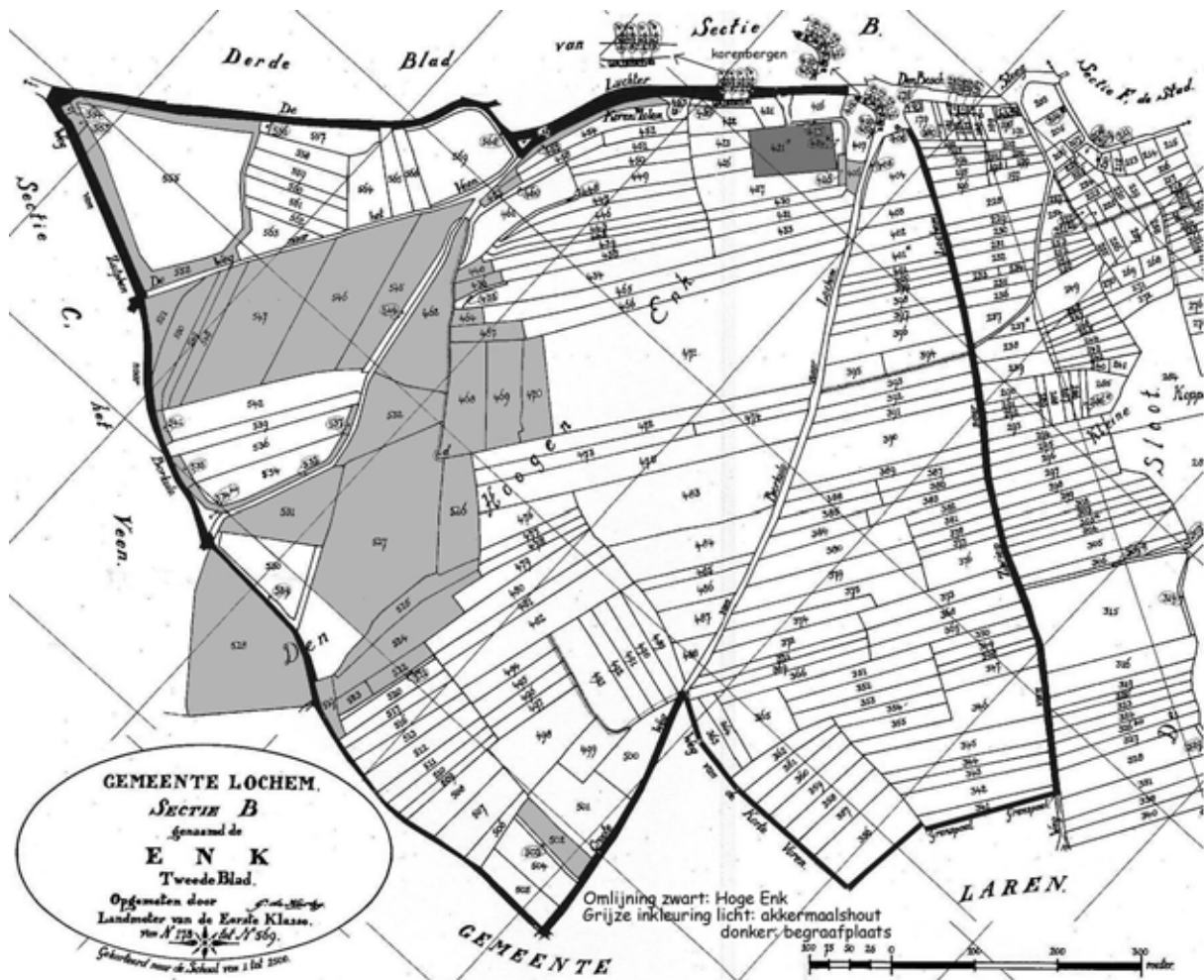
De passage over de horigheid van goederen en personen en de uitoefening van het hofrecht zijn standaard en geven dus geen nieuwe aanknopingspunten.

Het Lochemse goed

De literatuurteksten en de archiefvondst geven mij nog aanleiding tot de volgende opmerking:

Om de situatie in het Lochemse goed te begrijpen moeten we onderscheid maken tussen:

a. De hof als bezitting van de Hertog van Gelre: De vestiging hiervan vond vermoedelijk in de tweede helft van de twaalfde eeuw plaats, er werd denk ik land ontgonnen en binnen de bestaande nederzetting werd een grote boerderij gebouwd. Hierin woonde de beheerder van het goed, de zogenaamde ‘Scholtis’. Het bouwland zou de later zo genoemde ‘Hoge Enk’ kunnen zijn; deze bevond zich tegen de helling van de Lochemse berg, zuid-oostelijk van

Den Hoogen Enk ligt binnen de zwarte omlijnig; in licht grijs is het akkermaalshout weergegeven, in donker grijs de begraafplaats. Rechts bovenaan bevinden zich de korenbergen. De overige, niet gemarkeerde percelen zijn bouwland (bewerkte kaart uit Kadastrale Atlas 1832).

de stad en strekte zich uit van de nu nog zo genoemde Korte- en Lange Voren (voren is snede van de ploeg) in het zuid-oosten tot de Zutphensweg in het noord-westen (zie afbeelding).

Het oppervlak hiervan bedraagt volgens het kadaster van 1832 in totaal ruim 81 ha.

De opslag van graan van het eigen (hertogelijke) hofland vond waarschijnlijk plaats in de zogenaamde 'horrea' (voorraadschuren) welke door Jacob van Deventer op zijn plattegrond van Lochem zijn getekend aan de weg naar Zutphen, dicht bij de windmolen die het graan moest verwerken (zie kaart-fragment).

Het was voor mij een verrassing te ontdekken dat uit de kadastrale

gegevens van 1832 bleek dat aan de westelijke zijde van het nu geheten Nieuwstadplein en langs de Zutphensweg nog steeds een aantal korenbergen was getekend, met dit verschil dat de eigendom daarvan (zoals te verwachten viel) inmiddels in particuliere handen was overgegaan.

b. De hof als afgiftepunt voor de leveringen waartoe de horige goederen in de omgeving verplicht waren, zoals Ellen Palmboom in het voorgaande heeft toegelicht. Deze leveringen vonden aanvankelijk in natura plaats bij de eerder genoemde grote boerderij, maar toen de afdracht allengs vaker in geld ging geschied is de boerderij, zoals uit het archief is gebleken, in verval geraakt.

III. Aanvullende gezichtspunten

Nog eens over de plaats van het (hof)huis. Wanneer we het stratenplan van de oude stad Lochem bekijken en we proberen op grond van de daardoor gevormde patronen en lettend op de naamgeving een locatie te vinden die in aanmerking komt als historische vestigingsplaats van het hofhuis, in een tijd dat ommuring en omgrachting nog niet bestonden, zouden we kunnen denken aan een plek die zich dicht bij de kerk bevond (religieus motief) of omgeven was door een gracht (verdedigingsmotief). In bijgaande actuele plattegrond van Lochem heb ik een locatie omljnd die volgens mij in aanmerking komt, immers:

-de begrenzing van het ene deel

bestaat uit de straatnamen Ei en Bierstraat.

-de begrenzing van het andere deel bestaat uit de straatnamen Hoogestraatje en Gudulastraat.

-dit stukje van het stratenpatroon was al aanwezig rond 1560 zoals de kaart van Jacob van Deventer laat zien (de Tuinstraat bestond destijds nog niet).

-de vorm is er een van de tijd waarin de hof werd gesticht (ik vermoed twaalfde eeuw), namelijk een voorhof met een woning, en een hoofdhof met een bedrijfsopstal.

Met name de straatnaam Ei kan duiden op de aanwezigheid van water (verg. het woord eiland = aan water gelegen land) en zou dus oorspronkelijk een gracht geweest kunnen zijn, die wellicht gedempt is toen de stad muren en grachten

kreeg en dit afzonderlijke verdedigingselement niet meer nodig was.

De functie van Scholtis

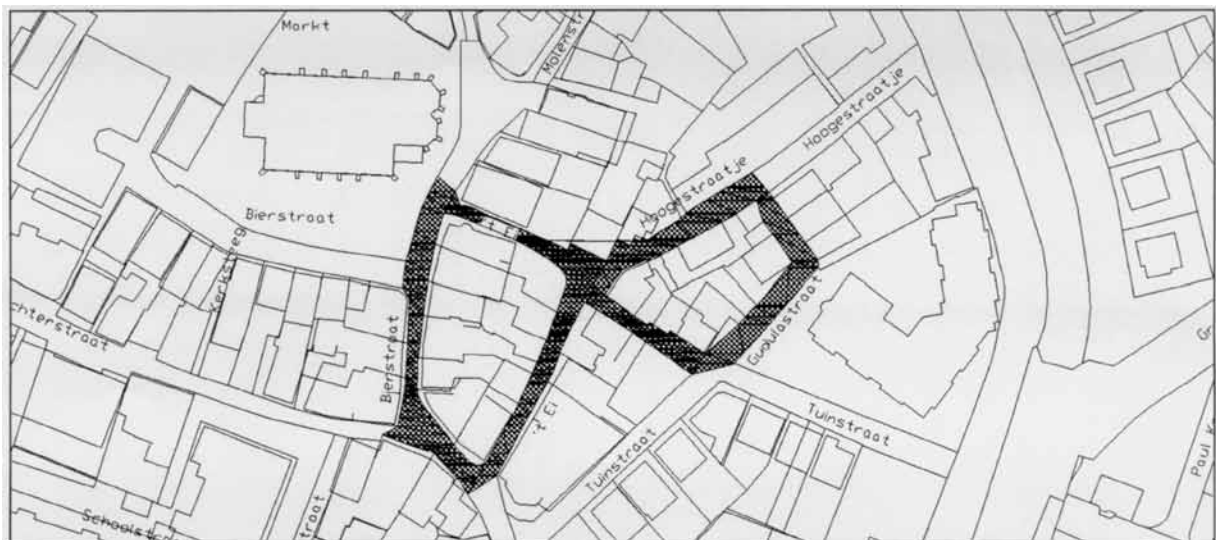
De Scholtis moeten we oorspronkelijk zien als de plaatsvervanger van de landsheer en tevens als de beheerder van diens goed. Hij trad op als rentmeester maar was bovendien verantwoordelijk voor de orde en veiligheid in het hem toegewezen gebied. De Scholtis werd altijd (voor het leven) gekozen uit een adellijk geslacht.

De oorsprong van Lochem.

Gezien het jaartal 1059 van de oudste akte betreffende Lochem kan men vaststellen dat er ten tijde van de vestiging van de hof al een nederzetting Lochem aanwezig was. Gelet op de naamgeving wordt aangenomen dat deze in de Fran-

kische tijd ontstond. De bevolking was destijds, behalve uit boeren, vermoedelijk samengesteld uit handelaren en handwerkslieden. Het oudste gilde van Lochem, dat van de schoenmakers, ontstond al zeer vroeg namelijk in het jaar 1329.

Wanneer men de oudst nog overgeleverde gildebrief daarvan probeert te ontcijferen valt het op dat het huidige woord "looien" daarin destijds werd gespeld als "lohen". Ik ben weliswaar geen taalkundige maar houd het voor mogelijk dat al in de Frankische tijd hier ter plaatse leer werd gelooid en dat Lochem haar naamgeving daaraan te danken heeft (de betekenis zou dan zijn 'looiplaats').

Mogelijke locatie van het hofhuis (detail actuele plattegrond van Lochem)